

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 44, godina XXII
novembar, 2017. [str. 35-49]

© Monos 2017

Vila Solvay u Lukavcu

**Semir Hadžimusić, MA, Dr. sc. Adi
Ćorović, dipl. ing. arh.**

*(historijski osvrt i arhitektonski opis
nacionalnog spomenika Bosne i
Hercegovine)*

Temelji današnjeg gradskog područja Lukavca postavljeni su krajem 19. stoljeća. Naime, već sa početkom izgradnje Fabrike sode, 1893. godine, podizane su i prve stambene zgrade novog naselja. Radilo se planski, po urbanističkim načelima, zadovoljavajući stambene, ali i komunalne, infrastrukturne, javne i društveno-socijalne potrebe. Prvo su podignute zgrade za radnike i majstore (Radnička kolona i Majsterhaus), a zatim i za činovnike i namještenike (Činovnička kolona, Filipstan). Na kraju Činovničke ulice sagrađen je reprezentativni objekat prvobitno za potrebe zdravstvene ustanove. Upravo, ovaj objekat promjenom namjene iz zdravstvene u stambenu, postaje dom (vila) tadašnjeg direktora lukavačke Fabrike sode Solvay, Fritza Mülera. Kao značajno graditeljsko dobro iz Austrougarskog perioda, predstavlja jedan od simbola grada Lukavca, koji od novembra 2015. godine ima status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Lukavac, Vila Solvay, nacionalni spomenik BiH, arhitektura austrougarskog perioda, Pasterov Zavod u Lukavcu, Adolf Hempt, Fritz Müller

Historijski osvrt¹

Iako se naselje Lukavac (Lukavac Donji i Gornji) spominje u prvim osmanskim defterskim popisima iz 16. stoljeća, temelji grada Lukavca se postavljaju tek krajem 19. stoljeća. Naime, 1893. godine gradi se *Prva bosanska tvornica Amonijačne sode dd. Lukavac*, što označava

¹ Za pripremu historijskog osvrta je konsultovana *Odluka o proglašenju nacionalnog spomenika – Historijska građevina, Vila "Solvay", općina Lukavac*, (sjednica: Sarajevo, 04-06. novembar 2015.), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.

prekretnicu kada je u pitanju izgradnja urbanog područja Lukavca.

Ako se može govoriti o idealnoj lokaciji jedne fabrike, onda se to moglo reći za Fabriku sode u Lukavcu. Izgrađena na do tada močvarnom području na desnoj obali rijeke Spreče, između grada Tuzle i stare bosanske čaršije Puračića, fabrika je imala četiri osnovne sirovine: industrijsku i slanu vodu, krečnjak i ugalj.

Gustav von Tempelhoff², ili njegov emisar, u ravnici zvanog Bare u Lukavcu započine gradnju prve fabrike amonijake sode na Balkanu. Osim osigurane sirovinске baze i dobre saobraćajne veze, značajna prednost lokacije za fabriku bila je i jeftina domaća radna snaga. Izvršen je otkup močvarnog i šumovitog zemljišta i podignute su prve barake gdje je smještena domaća, a posebno stručna radna snaga pristigla sa područja cijele Evrope³

Nekoliko godina prije izgradnje fabrike, ovim područjem je prošla uskotračna pruga Doboj-Tuzla-Simin Han, otvorena 29. aprila 1886. godine, što je budućoj fabrici obezbijedilo i dobre saobraćajne veze. U vrijeme izgradnje Fabrike Sode, poznati evropski putopisac Heinrich Renner je prolazio kroz Bosnu, posjetivši i ove krajeve. U svom putopisu, objavljenom 1895. godine, između ostalog navodi slijedeće: *Tvornica je u Bistarcu kod Lukavca, u slikovitoj dolini gdje*

*utječe Jala u Spreču, u idiličnu kraju, gdje vječitu tišinu prekida jedino fićuk željeznički ili koji lovac kada prođe grmljem i poplaši divlje patke. Ovdje je – 14 km od Donje Tuzle po inicijativi ministra Kallaya, jedno dioničko društvo podiglo tu veliku tvornicu na prostoru od 12.000 m². Sada tu radi oko 380 radnika koji se u grupama izmjenjuju...*⁴ Tako je izgledao prostor na kojem će u godinama koje su slijedile niknuti novi industrijski gradić koji ni po čemu neće zaostajati za sličnim mjestima u Evropi.

Uporedo s izgradnjom fabrike niču i prvi stambeni i infrastrukturni objekti u novom fabričkom naselju. Prvo je građen stambeni kompleks za radnike i majstore (Radnička kolona i Majsterhaus). Na početku Majsterhausa sagrađen je Činovnički klub, kasnija Zelengora, a na čelu zgrada pošte-pekarne sa karakterističnom stilski izvedenom fasadom plastikom.

Uz početak rada Fabrike sode veže se i početak rada Željezničke stanice u Lukavcu. Stanični kompleks podignut je 1894. godine, kada je stanica Lukavac prvi put uvrštena u zvaničan Red vožnje Bosansko-hercegovačke državne željeznice.⁵ Da je tada bila izgrađena stanična zgrada u Lukavcu zaključujemo i na osnovu makete naselja i tvornice Sode u Lukavcu iz 1894/1895. godine, gdje se jasno vidi stanična zgrada u današnjem obliku.⁶

2 Gustav von Tempelhoff, poduzetnik iz Beča, prvi direktor *Erste Bosnische Ammoniaksooda-fabrikas-Aktiengesellschaft dd. Lukavac* od 1893. do 1908. godine

3 Grupa autora, *Društveno-privredna karta, Grad komuna Lukavac*, Beograd 1978., 53. (dalje: *Društveno-privredna karta Lukavac.*)

4 Heinrich Renner, *Kroz Bosnu i Hercegovinu*, Berlin 1895., 555.

5 Po izgradnji uskotračne pruge Doboj-Simin Han, 1886. godine, uspostavljene su obližnje željezničke stanice u Puračiću i Bistarcu. Zgrada stare željezničke stanice u Lukavcu i danas postoji, a 2015. godine je proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. (*Odluka o proglašenju Stare željezničke stanice, općina Lukavac nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine*, 67. Sjednica Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 16-18. decembar 2015., Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br.80/16.)

6 U pitanju je fotografija s Milenijske izložbe održane u Budimpešti 1896. godine. Na Izložbi je u okviru paviljona Bosne i Hercegovine bila postavljena i maketa naselja i Fabrike sode u Lukavcu., *Budapest XIV., Városliget, Millenniumi kiállítás: A boszniai szódagyártás pavilonja:*

<https://gallery.hungaricana.hu/en/BFLPhoto/3823/?list=eyJxdWVyeSI6IChlIGJvc3puaWpIHNGXHUwMGYzZG-FneVx1MDBlMXJ0XHUwMGUxycBwYXZpbG9uamEifQ&img=0> (zadnji pristup ostvaren 21.05.2017.)

Prva bosanska tvornica Amonijačne sode dd. Lukavac se 1900. godine sjedinjuje sa Bosanskom fabrikom mineralnih ulja i hemijskih proizvoda dd Bosanki Brod i kao preduzeće „Danica“ radi sve do 1908. godine, kada postaje vlasništvo *Solvay Werke Betriebsgesellschaft m. B. H. Wien*.⁷ Direktor fabrike u Lukavcu tada postaje inženjer hemije Valenda Josef iz Češke, koji će direktorsku funkciju obnašati sve do 1926. godine, odnosno do dolaska Fritza Müllera na mjesto direktora *Bosanske Solvay tvornice* dd. Lukavac.⁸ Gustav von Tempelhoff, Josef Valenda i Fritz Müller bili su glavni nosioci procesa formiranja i urbanog razvoja gradskog naselja Lukavac sve do Drugog svjetskog rata. Upravo, Valenda i Müller igraju važnu ulogu i kada je u pitanju izgradnja objekta Vile Solvay u Lukavcu.⁹

Za razliku od „Starog Lukavca“, koji je već u ranom osmanskome periodu evidentiran kao manje naselje, kasnije s elementima čaršije, „Novi Lukavac“ je tokom austrougarskog perioda, u osnovi, izgrađen kao urbano radničko i činovničko naselje. Radi se o pr-

vim planski osmišljenim urbanističkim potezima u ovom kraju.¹⁰

Izgradnja činovničkog naselja u Lukavcu može se uporediti sa Oficirskim paviljonima u Sarajevu¹¹ (slobodnostojeći objekti, izvedeni u okviru parkovske površine). Radničko naselje u Lukavcu podsjeća na naselje za željezničare, izgrađeno u perioda između dva svjetska rata, tik uz željezničku prugu odnosno željezničku stanicu Novo Sarajevo.¹²

Novost za naselje Lukavac predstavlja strogo prostorno planiranje u skladu sa novim socijalnim i klasnim poretkom: tačno su određene granice i položaj radničkog naselja, gdje se izdvajaju cjeline namijenjene za stanovanje kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika, zatim stambene zone za majstore, pomoćne radnike, činovnike i namještenike.

Izgradnja radničkog naselja je započeta na otkupljenom močvarnom zemljištu zvanom „Bare“ uz Fabriku. Podignuti su nasipi i kanali uz rijeku te izgrađene prve barake u koje su smješteni prvi stručni radnici.¹³ Tako je nastalo naselje „Lukavac–fabrika“, čiji se naziv ne mijenja do kraja Drugog svjetskog rata.¹⁴

7 Grupa autora, *Osamdeset godina Lukavačke sode*, FSL Informacije, Lukavac 1974.

8 Fritz Müller, rođen 4. februara 1883. godine u mjestu Kolomea u Poljskoj, u Fabrici sode u Lukavcu se zapošljava 1. novembra 1904. godine. Zamjenik direktora postao 1918. godine, a funkciju direktora obavljao je od 1. januara 1926. do 13. septembra 1944. godine., A TK, fond Tvornica sode „Solvay“ Lukavac (dalje: TSS Lu), fascikla 2. – Historijat., *Direktori Fabrike sode Lukavac*, 1971.

9 Zašto naziv Vila „Solvay“? Ova historijska građevina u Lukavcu se već decenijama naziva Vila, Vila direktora fabrike Sode, Sodina vila, Milerova vila i slično. Zbog funkcije doma direktora Müllera od 1926. do 1941., ovaj objekat je kasnije prozvan Vila. Dok se radilo na istraživanju i valorizaciji ovog objekta, 2014.–2015. godine, istom nazivu je dodano i ime kompanije koja ga je izgradila–Vila „Solvay“. Naravno, najčešće upotrebljavani naziv i dalje ostaje Vila u Lukavcu. (ne postoji sličan objekat u Lukavcu i okolini.)

10 Više vidi u: Adi Ćorović, *Kulturno naslijeđe Lukavca u kontekstu arhitektonskog naslijeđa s kraja 19. i početka 20. vijeka u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova s naučne konferencije: Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac, Javna biblioteka Lukavac i Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Lukavac 2016., 199-234.; Pod nazivom Stari Lukavac misli se na područje današnjeg naselja Lukavac Mjesto ili Turski Lukavac., *op.aut.*

11 Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika o proglašenju graditeljske cjeline Oficirskih paviljona u Sarajevu sa sjednice održane tokom oktobra 2010. godine u Sarajevu

12 Nikola Kalem, *Spomenica desetogodišnjeg rada Željezničke kreditne i potporne zadruge Z.S.O.J.U. u Sarajevu, 1923-1933*. Izdanje Željezničke kreditne i potporne zadruge Z.S.O.J.U., Sarajevo 1934., 86.

13 *Društveno-privredna karta Lukavac*, 55.

14 Prethodno se naselje nazivalo „Lukavac kod Bistarca“ ili „Bistarac fabrika“, a nekad „Bistarac“ ili „Puračić“. To se događalo iz razloga što taj dio Sprečanske kotline, okružen Starim Lukavcem i Bistarcem sa desne strane puta Tuzla–Doboj, odnosno Bokavićima sa desne i Modracem sa lijeve strane Spreče nije bio naseljen. Prilazilo

Godine 1895., dvije godine od početka rada Fabrike, radničko naselje ima 21 naseljenu kuću sa 479 stanovnika. Taj broj se do 1910. godine povećava na 62 kuće i 880 stanovnika.¹⁵ U periodu od 1893. do 1945. godine Lukavac se od male kolonije razvija u industrijsko naselje – manji grad. Već od samog početka, na tom prostoru razvijaju se 3 zasebne urbanističke cjeline.

U prvom naselju, uz samu Fabriku bila su uočljiva dva dijela: u prvom se razvijala kolonija za nekvalifikovane radnike, zapadno od Fabrike, sa stanovima nižeg konfora. Pitka voda i toaleti su se nalazili na stubištu i korišteni su od strane korisnika dva stana. U odvojenim šupama radnici su mogli da uzgajaju domaće životinje, a nedaleko im je dodijeljena zemlja gdje su se bavili poljoprivredom. To naselje je, međutim, imalo i posebnu privilegiju s obzirom da se u fabričkom dvorištu nalazila česma sa toplom vodom, koja je mogla biti neograničeno korištena.¹⁶ Na drugom dijelu, sjeverno u odnosu na fabrički krug, u neposrednoj blizini nekadašnjeg vodoskoka, bio je izveden niz stambenih objekata zvani *Majsterhaus*, namijenjen stanovanju fabričkih majstora i njihovih porodica, sa nešto višim komforom stanovanja u odnosu na stanove za nekvalifikovane radnike.

Drugo naselje zvano Filipstan ili Filipovac¹⁷, uz put prema Crkvi, bilo je namijenjeno stanovanju poslovođa, istaknutih majstora (“sodamajstora”) i nižih činovnika. **Tu su bile izgrađene stambene zgrade sa po če-**

tiri komforna stana. Iza zgrada su se nalazile veće parcele za uzgoj voća i povrća sa šupama u nizu (jedna šupa za dvije zgrade). Između su se nalazile veš-kuhinje i kupatila. Izuzetak je predstavljala glavna zgrada za “sodamajstore”, izvedena na početku ulice prema željezničkoj prugi (zona zvana *Petrak*), gdje su se kupatila nalazila u sklopu stubišta zgrade.

Treće naselje je podignuto u novoformiranoj **Činovničkoj** ulici, istočno od Fabrike sode, počevši od zone Željezničke stanice. Tu su također izgrađene zgrade sa po četiri stana za rukovodioce, s tim što su ti stanovi bili snabdjeveni prostranim kupatilima, što je u to vrijeme predstavljalo izuzetan luksuz. Ova ulica, u kojoj se nalaze stambene zgrade sa zavidnim arhitektonskim izvedbama, završava s reprezentativnim objektom Vile Solvay, koja daje pečat cjelokupnoj arhitekturi i kulturno-historijskom naslijeđu Lukavca.

Urbanistički plan ovog naselja vlast je detaljno razradila, uključujući u njega i hortikulture odrednice. Tim rješenjem je bila predviđena sadnja isključivo cvijeća ispred zgrada za činovnike.

U Lukavcu je tokom austrougarskog perioda planirano i izgrađeno još jedno izdvojeno naselje na zapadnoj strani, iza kasnije izgrađenog kupališta, prozvano “Poljska kolona”. Radi se o nizu stambenih kuća u kojima su stanovali istaknuti majstori, koji radi očuvanja vlastite privatnosti nisu željeli stanovati u fabričkim stanovima.¹⁸

mu se tako sa više strana: Sa strane željezničke stanice Puračić, jer Lukavačke nije bilo, ili putem koji je vodio od Starog Lukavca preko mjesta gdje su izgrađeni Fabrika i naselje koje je pripadalo katastarskoj općini Bistarac, do Modraca i Poljica – *Društveno-privredna karta Lukavac*, 56.

15 *Die Ergebnisse der Volkszahlung in Bosnien und der Herzegovina vom 10. oktober 1910: Statistischen departement der Landesregierung*, Landesdruckerei, Sarajevo 1912., 118-119.

16 Više vidi u: Faruk Kruševljanin, *Lukavac kakav je nekad bio*. Grafit Lukavac, Lukavac 2014.

17 Nakon Drugog svjetskog rata ulica nosi ime po braći Karamehmedović, a danas Lukavačkih brigada.

18 O arhitekturi i urbanom razvoju Lukavca više vidi u: Adi Ćorović, *Kulturno naslijeđe Lukavca u kontekstu arhitektonskog naslijeđa s kraja 19. i početka 20. vijeka u Bosni i Hercegovini*, 199-234.; Nusret Mujagić, *Urbani razvoj Lukavca na temeljima Millerove zadužbine*, 235-252., Zbornik radova s naučne konferencije: Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac – Lukavac 31. 10. 2015., Javna biblioteka Lukavac i Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Lukavac 2016.; Omer Hamzić, Rusmir Djedović, *Razvojni put Lukavca – od ledine krajem 19. do industrijskog grada krajem 20. stoljeća.*, Prilozi historiji urbanog

Na samom kraju činovničkog naselja¹⁹, po nacrtima iz 1910. godine, a u periodu 1911.–1912. godine²⁰ izgrađen je raskošan objekat koji će kasnije biti nazvan Vila. Nedvojbeno je da je ova reprezentativna građevina sagrađena s namjenom da bude zdravstvena ustanova, ali ranije nije bilo razjašnjeno da li kao fabrička ambulanta, bolnica, „mala bolnica“ ili nešto drugo u tom kontekstu.

Navedeni podaci se provlače kroz dosadašnju literaturu²¹, ali novim istraživanjima²² dolazimo do činjenica koje će opovrgnuti ranije uvriježeno mišljenje. U pitanju su novinski članci iz augusta i septembra 1911. godine u kojima se piše o namjeri da se izgradi i o početku gradnje Pasterovog zavoda u Lukavcu (*Pasteurjev Zavod v Bosni*²³). Također, navodi se da je odgovorna osoba za realizaciju tog projekta dr. Adolf Hempt²⁴, kao i to

razvoja Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću, Zbornik radova, Sarajevo 2016., 115-132.

19 Objekat vile podignut je na parceli koja je po starom premjeru označena kao k.č. 256/2 “oranica Krčevina” i upisana u gruntnovni uložak 435., Gruntnovne knjige za K.O. Bistarac. Od 1907. godine ova parcela se, na osnovu diobnog ugovora, vodi na Mejremi, rođ.Memić, udovi Atić iz Bistarca, te sljedećih godina dobija status “kućista sa kućom”. Tek od 1917. godine, na osnovu Ugovora o kupnji, upisuje se na *Erste Bosnische Amoniaxsoda Fabriksgesellekaft Lukavac*. Ista je situacija i sa većim brojem drugih parcela na kojima je podignuta Fabrika sode u Lukavcu, što znači da po izgradnji Fabrike duže vrijeme nije urađen zvaničan prijenos vlasništva; *Gruntnovne knjige za K.O. Bistarac., 1907. godina*, Zemljišno-knjižni ured Općinskog suda Lukavac; Više vidi i u: Rusmir Djedović, *Historijsko-geografska i urbano-geografska istraživanja naselja Lukavac*, Zbornik radova sa naučne konferencije „Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac – Lukavac 31. oktobar 2015.“, Javna biblioteka Lukavac i Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK, Lukavac 2016., 129-131.

20 Originalni nacrti objekta, po datumu na poštanskom žigu, stigli u Tuzlu/Lukavac 21. 07. 1911. , A TK, TSS Lu, *Projekti*; Dokumentacija iz Arhive JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, april, 2015. godine

21 Grupa autora, *Društveno-privredna karta, Grad.komuna Lukavac*, edicija, Pres Kliping, Beograd 1978.; Faruk Kruševljanin, *Lukavac kakav je nekad bio*. „Grafit“ Lukavac, Lukavac 2014.

22 Početkom rada na istraživanju i valorizaciji ovog spomenika kulture, stručni tim nije imao ni jednog konkretnog podatka o izgradnji Vile. Raspolagalo se sa informacijama da je Vila izgrađena odmah po izgradnji Fabrike sode ili 1899.–1905. godine, da je u određenom periodu bila dom direktora Müllera, a tek se kroz literaturu provlačila informacija o tzv. „maloj bolnici“, *op.aut.*

23 U listu “*Slovenski narod*”, od 30. augusta 1911. godine, objavljen je članak pod naslovom “*Pasteurjev zavod*” gdje se navodi: *Kako se poroča iz Sarajeva bodo ustanovili v Lukavcu v Bosni Pastenrjev zavod...Vodstvo prevzame dr. Hempt, ki pride iz Gradca...*; “*Slovenski narod*”, god.44., br.199., Ljubljana, 30. augusta 1911., 2.; U novinama “*Primorski list*” iste godine se navodi: *U Lukavcu se še letos prične zidati Pasteurjev zavod, čegar vodja bo dr. Adolf Hempt...*; “*Primorski list*”, god. 19., br. 36, Gorica, 7. septembra 1911.; Na ove tekstove je ukazao Edin Begić, urednik facebook stranice *Lukavac kroz vrijeme*.

24 *Dr. Adolf Hempt* (otac Adolf Hempt i majka Katarina Tewely iz Budimpešte), rođen je u Novom Sadu 21. septembra 1874. godine. Familija Hempt (De Hemptinne ili Hembd) porijeklom je sa teritorija današnje Belgije iz mjesta Hemptin kraj Liježa, sa francuskog govornog područja. Preci dr. Hempta došli su u Srbiju krajem 18. stoljeća. Adolf Hempt, otac, bio je reformatorski sveštenik i misionar. Ubrzo se porodica preselila u Sarajevo, gdje se Hempt, otac i dalje bavio misionarskim radom, majka bila čuvena babica, a mladi Hempt završio školovanje do mature. Hempt kao vojni stipendista 1898. godine završava Medicinski fakultet u Grazu, nakon čega kao vojni ljekar radi u okolini Beča gdje se i oženio s Marijom Vinkler, 1903. godine. Napustivši aktivnu vojnu službu, 1905. godine, dolazi u Lukavac na mjesto „opštinskog“ ljekara, gdje ostaje s prekidima do 1. februara 1921. godine. U Lukavcu i okolini se tokom službe često borio sa zaraznim bolestima kod pacijenata, uključujući epidemiju pjegavog tifusa (posebno 1912. god.), bjesnila kod životinja i ljudi. U Lukavcu su umrli njegovi roditelji Adolf i Marija Hempt (1917. – 1918.), koji su tu i sahranjeni o čemu i danas svjedoči spomenik na gradskom groblju u ovom gradu. Dr. Adolf Hempt na poziv ministra Andrije Štampara od decembra 1921. radi kao zdravstveni referent u Odsjeku Ministarstva zdravlja u Novom Sadu, gdje 1922., osniva Pasterov Zavod, te postaje njegov direktor. Iako se i prije bavio naučno-istraživačkim radom, posebno će ostati zabilježena 1925. godina, kada je objavio svoju modifikaciju vakcine protiv bjesnila. Od tada je Hemptova vakcina u upotrebi i praktično zamjenjuje Pasterovu vakcinu protiv bjesnila. Počinje njena industrijska proizvodnja za Kraljevinu Jugoslaviju, ali i izvoz. Dr. Hempt je 1935. godine boravio na Beringovom Institutu u Njemačkoj, gdje je radio na uvođenju svoje tehnologije proizvodnje

da će se Zavod otvoriti u ljeto 1912. godine. (Vidi Prilog.1.)

Projekat koji je u arhivi Fabrike sode vođen kao „Krankenhaus“, u Lukavac je stigao 21. jula 1911. godine, nakon čega se 26. jula potpisuje protokol o izgradnji bolnice (lječilišta) u Lukavcu.²⁵ Potom, kako je navedeno, u augustu i septembru iste godine u štampi se govori da je počela gradnja Pasterovog Zavoda u Lukavcu. Ako znamo da je dr. Adolf Hempt, kao prvi ljekar na službi u Lukavcu od 1905. godine, kao i da se njegovo ime provlači kroz planove, inicijative i realizaciju izgradnje zdravstvene ustanove ovdje, a potom i u Novom Sadu, te još neka zapažanja poznata autorima, onda sa priličnom sigurnošću možemo izvesti zaključak da je ovaj objekat u Lukavcu građen baš s namjerom da u njemu zaživi značajna medicinska ustanova, kakva je Higijenski ili Pasterov Zavod.²⁶

Zahvaljujući zalaganju, tada već uglednog i priznatog, doktora Adolfa Hempta, te Josefa Valende, direktora *Sodafabrik Solvay Lukavac*, pomenuto veleljepno zdanje je podi-

gnuto u Lukavcu do kraja 1912. godine. Ipak, prema dostupnim informacijama, u njemu nije zaživio Pasterov zavod. Zašto nije, ostaje otvoreno pitanje, a mogući odgovori leže u općim političkim i društveno-socijalnim prilikama u Dvojnoj Monarhiji uoči Prvog svjetskog rata. Uprkos tome, dr. Hempt je do 1914. godine u „Vili“ otvorio zdravstvenu ustanovu – „Fabrikspital“ ili „Werks Ambulatorium“, u narodu prozvanu „mala bolnica“ koja je bila opremljena najsavremenijim medicinskim sredstvima toga perioda. Na spratu objekta nalazilo se porodilište koje je vodila njegova majka Katarina Tewely.²⁷

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, u tom objektu smješten je *Stacionar* za Austrougarske vojnike, dok je dr. Hempt, kao rezervni oficir službovao kao komandant Vojne bolnice u Trstu. Poslije sloma Austrougarske, dr. Hempt se vratio u Lukavac, gdje se ponovo našao na dužnosti glavnog ljekara. Početkom 1921. godine odlazi u rodni Novi Sad, gdje intenzivira aktivnost na organizovanju

vakcine protiv bjesnila. Penzionisan je 16. maja 1935. godine. Uprkos tome, od 1. maja 1941. godine preuzima vodstvo Higijenskog zavoda u Novom Sadu. Među brojnim usavršavanjima Pasterove antirabične vakcine, Hemptova vakcina bila je najbolja i najduže trajala, od 1925. do 1983. u Jugoslaviji, odnosno 1989. u Mađarskoj. Dr. Adolf Hempt je imao osmoro djece, od kojih je sedmoro rođeno u Lukavcu. Umro je u Novom Sadu 20. jula 1943. godine., Dušan Lalošević, *130. godina od rođenja dr. Adolfa Hempta*, Eskulap Edukativni članci, god. 3., br. 1-2., Pasterov zavod i Medicinski fakultet Novi Sad, 2008., 97-101.; Dušan Lalošević, *Novi prilozi za biografiju dr. Adolfa Hempta*, Spomenica – 95. godina Pasterovog zavoda u Novom Sadu, Pasterov zavod, Novi Sad 2016., 91-108.

25 A TK, TSSLu, fascikla br. 24., *Protocoll*, Lukavac 26. juli 1911. U protokolu koji je potpisan u Lukavcu navodi se lokacija budućeg objekta, koja odgovara današnjoj lokaciji Vile Solvay, udaljenosti od grada, fabrike, željezničke stanice, tehničke specifikacije objekta i slično. Najčešće se upotrebljava naziv „Spital“ ili Fabrikspital“. Protokol potpisuju Dr. Meyer – Sanitatsreferent, M. David – Ingeener, te izvjesni Blažeković. Tekst je na austrijskom njemačkom, zahtijeva posebno stručno prevođenje i tumačenje., *op.aut.*

26 Direktor Pasterovog zavoda u Novom Sadu, prof.dr. Dušan Lalošević, uzimajući u obzir slične argumente, u svom radu iz 2016. godine potvrđuje mogućnost da je Pasterov zavod trebao biti otvoren u Lukavcu još prije Prvog svjetskog rata, pozivajući se na određena stajališta potomaka dr. Hempta koja idu u tom pravcu. U svojim ranijim istraživanjima, on navodi da je u to vrijeme razmatrana i mogućnost otvaranja jedne ovakve ustanove u Sarajevu, što spominju i Đ. Škondrić, H. Tahirović i N. Mehinović u studiji o Javnom zdravstvu Tuzlanske regije iz 2012. godine. Moguće je da se radilo o istom projektu (*op.aut.*) Dušan Lalošević, *Novi prilozi za biografiju dr. Adolfa Hempta*, Spomenica – 95. godina Pasterovog zavoda u Novom Sadu, Pasterov zavod, Novi Sad 2016., 91-108.; Dušan Lalošević, *130. godina od rođenja dr. Adolfa Hempta*, Eskulap Edukativni članci, god. 3., br. 1-2., Pasterov zavod i Medicinski fakultet Novi Sad, 2008., 97-101.; Đuro Škondrić, Husref Tahirović, Nermina Mehinović, „Osnivanje socijalno medicinskih ustanova u Tuzli 1923. godine“ u: *Javno zdravstvo tuzlanske regije 1923-2012.*, Tuzla 2012., 17.

27 Zapažanja autora rada.; F. Kruševljanin, *Nav. djelo.*, 59.

Pasterovog Zavoda, koji se otvara već 1922. godine.²⁸

Tokom Prvog svjetskog rata, fabrika „Sodafabrik Solvay d.d. Lukavac“ u Lukavcu je neometano radila. Od proizvodnje sode zavisilo je više industrijskih grana, čiji su proizvodi bitni za vođenje rata, pa su uposlenici Fabrike bili pošteđeni ratnih stradanja na frontu²⁹

Što se tiče zdravstvene službe, nakon odlaska dr. Hempta u Novi Sad, u Lukavcu dvije godine ordiniraju ljekari iz Tuzle, a 1924. godine za glavnog ljekara u Lukavcu imenovan je dr. Ljudevit Jurinac, koji se tu doseljava iz Varaždina i **na službi ostaje sve do 1946. godine. U početku je dr. Jurinac radio u vili, odnosno maloj ili radničkoj bolnici**³⁰, sve dok ta zgrada nije promijenila namjenu i preuređena za stanovanje, za **što je najviše bio zaslužan Fritz Müller, direktor Bosanske tvornice sode Solvay dd. Lukavac.**³¹

Nije bilo moguće utvrditi koje je godine zdravstvena namjena objekta u potpunosti promijenjena u stambenu. Poznato je da je Müller živio u vili, od kada je naimenovan za direktora fabrike 1926. godine, pa sve do

oktobra 1943. godine. Upravo je po uputama direktora Millera izvršena dogradnja terase iznad ulaza sa sjeverne strane.³²

Urbanizacija Lukavca će se nastaviti i u narednom periodu, između dva svjetska rata, kada se proširuje industrijska djelatnost, grade novi stambeni, javni, infrastrukturni i komunalni objekti, sportski tereni. Broj stanovnika nije porastao, niti je znatnije povećan broj zaposlenih u fabrici sode. Po podacima popisa iz 1931. godine, Lukavac broji 688 stanovnika.³³

Fabrika je nastavila sa radom i tokom Drugog svjetskog, sve do 30. 9. 1943. godine, kada su je onesposobile partizanske jedinice nakon kratkotrajnog zauzimanja Lukavca. Kada su partizani definitivno zauzeli Lukavac, 13. septembra 1944. godine, fabričko naselje je brojalo 159 stanova³⁴. Prethodno su partizanske jedinice prilikom upada od 30. septembra 1943. godine onesposobile fabričko postrojenje.³⁵

Po završetku Drugog svjetskog rata, u vilu Solvay je smještena gradska kuhinja, u kojoj su se u vrijeme oskudice pripremali obroci

28 D. Lalošević, *130 godina od rođenja dr. Adolfa Hempta, 97-101.*

29 F. Kruševljanin, *Nav. djelo, 29.*

30 Za rad ove bolnice u današnjoj Vili, fabrika Sode je, po podacima F. Kruševljanina, 1926. godine nabavila rendgen aparat, kojeg tada nije bilo ni u Tuzli. Međutim, sudeći po podacima iznesenim na manifestaciji „96. godina radiološke prakse u Tuzlanskoj regiji“, koja je organizovana 2016., izgleda da je rendgen u Lukavac „stigao“ još 1920. godine, na osnovu čega je i organizovana ta manifestacija. Usljed promjene namjene i korištenja objekta „vile“ iz zdravstvene u stambenu, jedno vrijeme bilo je ozbiljnih problema oko smještaja i rada zdravstvene službe u Lukavcu, koji će biti riješeni izgradnjom nove moderne zgrade ambulante (doma zdravlja), 1937. godine.; F. Kruševljanin, *Nav. djelo.*, 59.; <https://www.rtvtk.ba/vijest-cat/item/10454-tuzla-obiljezjeno-96-godina-radiologije> (zadnji pristup 14. 03. 2017.)

31 Po završetku Prvog svjetskog rata, preduzeće je preimenovano u „Bosanska tvornica sode Solvay d.d. Lukavac“, a 1929. godine u „Jugoslovenska Fabrika sode Solvay d.d., F. Kruševljanin, *Nav. djelo, 29.*

32 U prvo vrijeme Müller je na posao od vile do fabrike dolazio kočijom, a kasnije tadašnjim modelom „mercedesa“. Za tu priliku je u Lukavac doveden jedan od petorice Zagrepčana koji su u tom period posjedovali vozačku dozvolu. Müller će u vili stanovati do oktobra 1943. godine, kada se nakon Prvog oslobođenja Lukavca s njemačkom vojskom povlači u Zagreb. Uprkos tome, formalno će ostati na mjestu direktora sve do 13. septembra 1944. godine. Ostat će upamćen po mnogim djelima kojim je doprinio razvoju fabrike, a posebno grada, njegove urbane fizionomije, komunalne infrastrukture, kulture stanovanja i slično.

33 Objašnjenje treba tražiti u činjenici da su prvi uposlenici fabrike sode samci. Tek kasnije osnivaju ili dovode članove svojih porodica., *Društveno-privredna karta Lukavac 1978.*, 56.

34 *Društveno-privredna karta Lukavac*, 57.

35 *Društveno-privredna karta Lukavac*, 237.

za građane Lukavca.³⁶ Nakon ukidanja kuhinje, u vili odsjedaju poslovni ljudi, uglavnom iz zagrebačke „Jugomontaže“, zaduženi za rukovođenje montažom novih fabričkih postrojenja.³⁷ Istovremeno je razvijano kompletno naselje. Godine 1946. izvedeno je dodatnih 20 stambenih jedinica, tako da je fabričko naselje 1958. godine brojalo ukupno 269 stanova.³⁸

Godine 1955., vila Solvay je preuređena u ugostiteljski objekt prozvan „Klub 2“.³⁹ Prvo su preuređene tri prostorije visokog prizemlja, a potom i suterenski prostor.⁴⁰ Od kraja pedesetih do početka devedesetih godina objekt ima funkciju ugostiteljskog objekta sa prenoćištem na spratu. U to vrijeme rukovodilac objekta bio je Hamdo Lolić, a od 1968. do 2007. godine Mehmed Imamović – Limo, oba uposlenici Fabrike sode Lukavac. Nije poznato kada je zazidan zadnji ulaz i kada je uklonjeno stepenište prema visokom prizemlju na južnoj strani objekta. Taj ulaz bio je u funkciji osamdesetih godina XX vijeka.⁴¹

Pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu u objektu je bilo sjedište štaba Teritorijalne od-

brane Lukavac, dok za vrijeme rata (1992. – 1995.) uglavnom nije korišten.⁴²

Godine 1993. izrađen je projekat radova redovnog održavanja, uređenja enterijera i hortikulture koji je realiziran nakon 1995. godine kada se objekt ponovo koristi kao pansion i gostionica.⁴³ Današnja je Vila u vlasništvu Sisecam Soda d.o.o. Lukavac i nema posebnu funkciju. Radovi redovnog održavanja su povjereni jednom od radnika–kućepazitelja.⁴⁴

Arhitektonski opis

Vila Solvay se nalazi u središnjem dijelu prostrane zelene površine, dimenzija 97,00 m x 94,00 m.

Tlocrtna osnova vile je pravougaonog oblika dimenzija 19,05 m x 13,80 m, **spratnost** objekta iznosi Sut+VP+M, a visina do sljemena **četverovodnog** krova iznosi 10,74 m.

Ispred **glavnog ulaza** na sjeveru, kojeg predstavljaju dvokrilna vrata, dimenzija 1,63 m x 3,20 m nalazi se natkriveni **trijem**, dimenzija 4,97 m x 2,00 m, koji je sa dvorištem povezan **vanijskim stepeništem**⁴⁵ širine 2,26 m.⁴⁶

36 Hranu je pripremala Ana Mandarić, supruga fabričkog željezničara, Namirnice su obezbjeđivane putem uprave fabrike i od Crvenog križa. (F. Kruševljanin. *Nav. djelo*, 159)

37 F. Kruševljanin. *Nav. djelo*, 160.

38 *Društveno-privredna karta Lukavac.*, 57

39 “Klubom 1” je nazivana velika dvorana objekta Kasine (kasnije “Zelengora”) u Lukavcu (F. Kruševljanin. *Nav. djelo*, 159)

40 Arhiva Sisecam Soda d.o.o Lukavac, *Nacrti uređenja enterijera i opisi od 01.08.1955. godine*; Arhiva Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, *Kulturno-historijsko naslijeđe Lukavca (razna dokumentacija)*, april 2015. godine

41 Historijska fotografija objekta iz osamdesetih godina – Ibrahim Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878.-1918.*, katalog izložbe održane u Umjetničkoj galeriji BiH u Sarajevu, Skupština grada Sarajeva, 1987.

42 Podaci kućepazitelja Mehmeda Imamovića, maj 2017. godine.

43 Husejin Dropić. *Projekat za izvođenje rekonstrukcije kuće za goste Fabrike sode u Lukavcu*, Arhitektonski atelje „Ambijent“, Tuzla 1993. – Arhiva Sisecam Soda d.o.o. Lukavac; Dokumentacija JU Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, april 2015. godine

44 Za pripremu historijskog osvrta je konsultovana *Odluka o proglašenju nacionalnog spomenika – Historijska građevina, Vila “Solvay”, općina Lukavac*, (sjednica: Sarajevo, 04-06. novembar 2015.), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.

45 Ukupno 11 stepenika. Trijem i stepenište su ograđeni kamenom balustradom, visine 90 cm. U sklopu balustrade izvedena su 4 kamena stuba, kružne osnove na koje je oslonjena terasa na spratu.

46 Ispod ulaznog trijema, na bočnim stranama se nalaze 2 sporedna ulaza širine 1,30 m, koji su sa suterenom

Prvu prostoriju u objektu predstavlja **hol** (*Warte-Zimmer*⁴⁷ – čekaonica), dimenzija 4,00 m x 7,20 m, na koji se nadovezuje **soba** (*Ordinations Zimmer* – prijemna ambulanta) iste širine i dužine 6,30 m.⁴⁸ Na kraju hola, na istočnoj strani nalazi se dvokrako stepenište⁴⁹ prema spratu. Na bočnim stranama stepeništa se nalaze dvije sobe (*Maroden-Zimmer 1 i 2* – bolesničke sobe), dimenzija 7,00 m x 4,00 m.⁵⁰

Na zapadnoj strani se nalaze dvije prostorije dimenzija 6,85 m x 6,60 m i 7,00 m x 5,70 m.⁵¹

Prvi prostor u okviru **mansardnog potkrovlja** predstavlja hodnik, istih dimenzija kao i dvokrako stepenište (2,20 m), postavljen u smjeru istok-zapad. Sa južne i sjeverne strane se nalaze **spavaće sobe** osvijetljene pomoću mansardnih prozora.

Sa južne strane se nalaze 3 spavaće sobe. Prva soba je dimenzija 6,06 m x 2,45 m i njoj se pristupa iz predprostora, dimenzija 2,95 m x 2,40 m, koji je spojen sa kupatilom i pomoćnim prostorom. Dimenzije druge (centralne) i treće sobe su 6,66 m x 4,13 m, odnosno 6,06 m x 7,20 m, i u sklopu tih soba su naknadno izvedena kupatila.

Sa sjeverne strane se nalaze **četiri spavaće sobe**, dimenzija 4,25 m x 2,74 m, 4,85 m x 4,13 m (centralna soba), 4,25 m x 2,00 m i 4,25 m x 5,05 m.

Na centralnu (Müllerovu) spavaću sobu, koja se nalazi iznad ulaznog hola u prizemlju, nadovezuje se **terasa**, čija dužina odgovara

dužini trijema ispod, s tim da je šira u odnosu na trijem za 30 cm, te njene dimenzije iznose 4,97 m x 2,30 m.⁵²

Raspored prostorija **sutere**na prati raspored prostora u prizemlju objekta. Ispod ulaznog hola – nekadašnje čekaonice i prijemne ambulante se nalaze prostorije približnih dimenzija, koje su imale funkciju podrumске ostave (*Keller*), predsoblja (*Vorraum*) i ostave za ogrev (*Kohlen – Holz*). Na mjestu gdje su se nalazili podrum i predsoblje, danas su smješteni kafanski šank stolovi, dok se na mjestu ostave za ogrev nalazi kuhinja.

Ispod nekadašnjih bolesničkih soba u prizemlju na istoku, u prvobitnoj shemi su se nalazili dezinfekciona sala (*Desinfektor*) i praonica (*Bader*) sa odgovarajućim kupatili-ma.⁵³ Na zapadnoj strani, ispod prostora nekadašnjih apoteke i laboratorija, u prvobitnoj varijanti se nalazila kuhinja sa **špajzom** (*Küche, Speis*), a ispod operacione sale-vešeraj (*Waschküche*). U tim prostorijama se danas nalazi ugostiteljski mobilijar.

Fasade objekta nisu stilski strogo definirane, te je moguće raspoznati dekorativne elemente koji odražavaju estetiku secesije, ali i elemente historicističkog dekorativnog programa.

Sjeverna fasada, kojom dominira raskošno pročelje određuje ukupni doživljaj objekta. Fasada je horizontalno podijeljena u tri nivoa – suterena sa jednostavnim, lučno završenim prozorima i bez dekoracije zidne plohe, visoko prizemlje sa lučno završenim

povezani stepenicama. Još jedan sporedni ulaz prema sutereu se nalazi na suprotnoj južnoj strani objekta.

47 Naziv prostorije u originalnom projektu iz 1910/1911. godine

48 Taj prostor je spojen sa kupatilom (Closet – Vorraum – Kupatilo s predsobljem) dimenzija 1,30 m x 3,40 m

49 Ukupna širina stepeništa iznosi 2,20 m

50 Na jugoistočnoj strani se nalazi kupatilo, dimenzija 1,30 m x 3,40 m

51 U okviru prve prostorije, u prvobitnoj verziji, nalazile su se dvije međusobno povezane prostorije: apoteka i laboratorij (*Apotheke i Laboratorium*), dužine od po 6,60 m i **širina** od 4,00 m, odnosno 2,55 m. Druga prostorija je sadržavala 3 prostora: operacionu salu (*Operations Saal*), dimenzija 5,70 m x 4,75 m, kupatilo i svlačionicu (*Bad i Auskleide Raum*)

52 Terasa je ograđena balustradom po uzoru na onu iz prizemlja u zoni trijema. Sa prednje strane i bokova terase izbačene su konzole koje imaju funkciju nadstrešnice, čija širina sa prednje strane iznosi 60 cm, a sa bočnih strana 30 cm.

53 Ti prostori danas nemaju određenu funkciju.

dvokrilnim prozorima i pravougaonim profilacijama zidne plohe i krov sa dva lučno završena prozora i dimnjacima postavljenim nesimetrično. Prozorski otvori raspoređeni su simetrično, dva desno i dva lijevo od pročelja. Središnja osovina fasade naglašena je raskošnim portalom koji podrazumijeva tri elementa: stepenište i trijem, balkon oslonjen na stupove i fasadno platno balkona (zabat) usječeno u krov objekta. Stepenište se prema vrhu blago sužava, praćeno ogradom koja naglašava konveksno-konkavnu formu. Ograda je izlivena od betona, a prozračnost je postignuta nizom šupljih rozeta. Istovjetna ograda ponovljena je i na balkonu, te je ujedno vizualna poveznica ova dva elementa. Balkon je pravougaone osnove, a postavljen je na četiri elegantna stuba, čija je baza ograda trijema. Zid iza balkona ima dva prozora i izlaz, flankirana geometrijskim ornamentom secesijskog dekorativnog programa – šest profiliranih traka, koje sugeriraju zavjesu, dok je iznad vitičasti završetak zabata od kojeg se prema prozoru spušta pet nešto širih profiliranih traka. Profilacije su naglašene tamnocrvenom bojom koja je u kontrastu sa **žuckastom** podlogom, odnosno osnovnom bojom fasade. Dimenzija ulaza u objekat je 1,63 m x 3,20 m sa nadsvijetlom iste širine. Sa strana ulaza nalaze se jednokrilni prozori sa nadsvijetlom, ukupnih dimenzija 80 cm x 256 cm. Dimenzije preostala četiri prozora visokog prizemlja su 117 cm x 256 cm. Dimenzija četiri prozora suterena su 110 cm x 120 cm. Dimenzije izlaza na terasu koji je pozicioniran na zabatnom zidu su 90 cm x 210 cm sa dva bočna prozora dimenzija 80 cm x 120 cm. Dimenzije krovnih prozora su 80 cm x 140 cm.

Južna fasada je simetrična sa naglašenom središnjom osovinom koja ujedno nosi dekorativni program izveden u duhu secesije. Južna fasada, također, podrazumijeva tri nivoa – suteran, visoko prizemlje i krov. Simetrija je ugrožena slijepim otvorom u visokom prizemlju i naknadno izvedenim ula-

zom u suteran. Iznad i ispod prozora nalaze se profilacije u obliku pravougaonika i kruga, a na središnjem isturenom fasadnom platnu u nivou zabata nalazi se dekoracija koja sugerira zastor postavljena tako da flankira pravougaoni trokrilni prozor, a podrazumijeva profilirane linije sa završecima u formi kićanice. Zabat je završen formom lire. U nivou suterena se nalaze prozori kao na sjevernoj fasadi, u nivou visokog prizemlja nalaze se dvokrilni prozori istovjetni onima sa glavne fasade i **četverokrilni** dimenzija 200 cm x 256 cm. Dimenzije pravougaonog, trokrilnog prozora u nivou krova na zabatnom zidu su 170cm x 110 cm, a sa strana su krovni prozori kao na sjevernoj fasadi.

Zapadna i istočna fasada predstavljaju bočne fasade na kojima su raspoređeni prozorski otvori oblika istovjetnih onima sa glavne fasade. Otvori su raspoređeni u tri nivoa – suteran, visoko prizemlje (slijepi otvor + prozor) i krov. Na zapadnoj fasadi nalaze se dva prozorska otvora dimenzija 117 cm x 256 cm, od kojih je jedan slijepi, dok se na istočnoj nalaze jedan trokrilni i dva dvokrilana, od kojih je također jedan slijepi. U nivou krova se nalaze prozori kao na sjevernoj fasadi – lučno završeni flankirani secesijskom, geometrijskom dekoracijom koja sugerira zastor.

U pogledu **materijalizacije**, objekat je izveden od kvalitetnih građevinskih materijala karakterističnih za konac XIX i početak XX vijeka u Bosni i Hercegovini. Vanjski i unutrašnji nosivi zidovi objekta su izvedeni u kvalitetnoj opeci, a pregradni zidovi na spratu izvedeni tokom druge polovine XX vijeka su od rigipsa. Konstrukcija mansardnog poda je drvena, kao i konstrukcija krova, dok je konstrukcija stropa iznad suterena izvedena pomoću čeličnih traverzi na koje je oslonjena ispuna od opeke.

Vanjsko i unutrašnje stepenište je kameno. Ograda vanjskog stepeništa i terase su od vještačkog kamena. Originalna ograda unutraš-

njeg stepeništa je metalna i zaštićena je far-
bom za metal, dok je rukohvat drveni.

Fasade i unutrašnja zidovi su malterisani.
Krov je pokriven crijepom, a dimnjaci ob-
zidani opekom. Lukovi iznad mansardnih
prozora su opšiveni limom, kao i nadstreš-
nice ispred ulaza u suteran. Hidroizolacija je
izvedena u suhozidu.

Vanjska i unutrašnja stolarija su izvedeni
u kvalitetnoj drvenoj građi koja je premazana
bijelom bojom.

Podovi visokog prizemlja i mansarde su
drveni i prekriveni su itisonom, izuzev kera-
mičkih pločica kupatila. Pod vanjske terase
je prekriven pravougaonim terakot pločama.
Podovi suterana su prekriveni keramičkim
pločicama. Stropovi visokog prizemlja su
obloženi ivericom.

Debljina vanjskih zidova u nivou visokog
prizemlja iznosi 45 cm, u nivou suterana 60
cm, a u nivou mansarde 30 cm. Svijetla vi-
sina visokog prizemlja iznosi 3,70 m, man-
sarde 2,60 m i suterana 2,88 m. Svijetla visina
tavana iznad mansarde ne prelazi visinu od
2,70 m.⁵⁴

Stanje i perspektive

Objekat je „napušten“ i nema posebnu na-
mjenu. Bez obzira na tu činjenicu, konstruk-
cija objekta je u vrlo dobrom stanju i vrše se
radovi redovnog održavanja.

U suteranu objekta je prisutna određena
količina kapilarne vlage, a krovni pokrivač
propušta ograničenu količinu atmosferske
vlage. Drvena izlazna vrata prema terasi u
nivou mansarde su u lošem stanju zbog neo-
državanja. Dio obloge stropa u nivou visokog
prizemlja koja je izvedena u iverici je oštećen,

te je moguće vidjeti drvenu potkonstrukciju
poda mansarde.

Odlukom o proglašenju dobra nacional-
nim spomenikom BiH utvrđene su mjere u
cilju zaštite objekta gdje se, između ostalog,
navodi da je prilikom radova na restauraciji
objekta neophodno sačuvati njegov izvorni
izgled. Također, definisano je da se objekat
može koristiti u stambene, poslovne, obra-
zovne i kulturne svrhe na način koji *neće*
ugroziti integritet objekta i njegovo značenje u
strukturi i slici područja.

Vila „Solvay“ u Lukavcu je dugo bila prakti-
čno zaboravljena. Naime, zadnjih desetak
godina, njen sadašnji vlasnik, Sisecam Soda
Lukavac nema posebnog interesovanja za
njeno korištenje. Naravno radi se o značaj-
noj multinacionalnoj kompaniji koja u svojoj
djelatnosti nema adekvatnog načina za kori-
štenje, ali ni potrebe za objektom takvog tipa.
Uprkos tome, zahvaljujući redovnom održa-
vanju od strane vlasnika, Vila se danas nalazi
u relativno dobrom stanju.

Ovaj objekat je bio registrovan u nekim
evidencijama nadležnih institucija za zaštitu
naslijeđa već duži niz godina, a uvidjevši
njegov značaj za našu baštinu posebno za-
nimanje za ovaj objekat iskazuju saradnici
Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-his-
torijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog
kantona. Zavod u decembru 2014. godine
upućuje peticiju za proglašenje Vile nacio-
nalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.
Upravo u ovoj historijskoj građevini 31.
oktobra 2015. godine je održana je velika
naučna konferencija „Kulturno-historijsko
i prirodno naslijeđe općine Lukavac“.⁵⁵ Ne-
dugo potom, u novembru 2015. godine ob-

54 Kompletan arhitektonski opis iz: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, *Odluka o proglašenju nacionalnog spomenika – Historijska građevina, Vila "Solvay", općina Lukavac*, (sjednica: Sarajevo, 04-06. novembar 2015.), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.

55 Više o naučnoj konferenciji vidi u: Semir Hadžimusić, *Naučna konferencija: Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Lukavac*, Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLV/2015., Sarajevo 2015., 357-360.

jekat je dobio zasluženi status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.⁵⁶

Autori ovog rada i nakon proglašenja nacionalnim spomenikom nastavljaju rad na daljem proučavanju Vile, a posebno historijskog konteksta nastanka i funkcije objekta. Novim historijskim činjenicama dodatno je osvijetljena prošlost objekta, a istovremeno je ukazano na njegov značaj za ambijentalnu cjelinu i identitet grada Lukavca.

Kako ne bi sve ostalo samo na statusu nacionalnog spomenika, potrebno je što prije provesti mjere zaštite koje je donijela Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Isto tako, dugoročno, svrsishodno je planirati adekvatnu namjenu ovog objekta. Mogući pravci u tom pogledu su smještaj budućeg Zavičajnog muzeja Lukavca, izložbeni i galerijski prostor, biblioteka, gradska vijećnica i drugo što će omogućiti pravilnu zaštitu i korištenje objekta kao nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.

Dovodeći u vezu Vilu „Solvay“ u Lukavcu sa Pasterovim zavodom u Novom Sadu, treba istaći i da je zgrada Pasterovog zavoda u Novom Sadu, proglašena spomenikom kulture još 1997. godine. Grobno mjesto dr. Adolfa Hempta u Novom Sadu je također pod zaštitom države, dok jedna ulica u ovom gradu nosi naziv „Dr. Hempta“.

Zaključak

Odluka o proglašenju Vile Solvay nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine zasnovana je na slijedećim kriterijumima: *Vremensko određenje*: dobra nastala od prahistorije do 1960. godine; *Umjetnička i estetska vrijednost*: kvalitet obrade, proporcije, kompozicija, vrijednost detalja; *Simbolička*

vrijednost: svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju; *Ambijentalna vrijednost*: značenje u strukturi i slici grada; *Izbornost*: oblik i dizajn, materijal i sadržaj, položaj i smještaj u prostoru; *Cjelovitost*: fizička cjelovitost, homogenost, zaokruženost (kompletnost).

Shodno navedenom, Vila Solvay za Lukavac predstavlja jedan od najvažnijih simbola grada, te danas sasvim zaslužno ima status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine. Nadležne institucije i lokalna zajednica trebalo bi da što prije realizuju mjere zaštite, obnove i prezentacije ovog značajnog dobra kulturno-historijskog naslijeđa. Također, kako bi se sačuvala kultura sjećanja na ličnosti zavičaja, uputno je afirmativno gledati na lik i djelo dr. Adolfa Hempta, prvog ljekara u Lukavcu, čovjeka koji je otvorio put razvoju javne zdravstvene službe na ovom prostoru, ali i nekom ko je odigrao ključnu ulogu u projektu izgradnje vile.

Dakako, osim vile, potrebno je sva druga dobra kulturnog naslijeđa, posebno pomenuta iz Austrougarskog perioda, po kojima je Lukavac nadasve poznat, valorizovati, zaštititi i adekvatno koristiti.

SUMMARY

Villa Solvay Lukavac

(Historical Review and Architectural Description of the National Monument of Bosnia and Herzegovina). The foundations of present-day Lukavac were set up at the end of the 19th century. Namely, with the beginning of the construction of the Factory of Soda, in 1893, the first residential buildings of a new settlement were raised. It was built by urban planning principles, satisfying communal, infrastructural, public and social needs. Workers and

⁵⁶ Na osnovu peticije Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona od 23. decembra 2014. godine, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, na sjednici održanoj 4.–6. novembra 2015. godine donosi Odluku o proglašenju Historijske građevine – Vila „Solvay“ Lukavac, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (*Odluka o proglašenju nacionalnog spomenika – Historijska građevina, Vila „Solvay“, općina Lukavac*, (sjednica: Sarajevo, 04.–06. novembar 2015.), Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 9/16.)

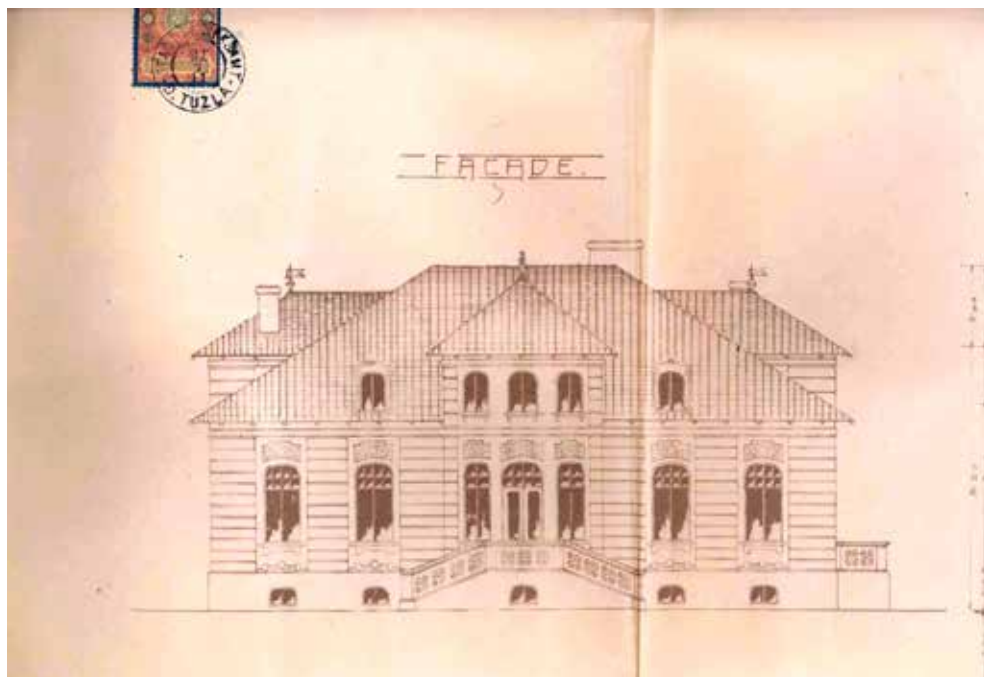
craftsmen buildings (Workers' Column and Meisterhaus) were first built, and then buildings for Officers and Employees (Officers road, Filipstan). At the end of Officers road a representative building was built for the needs of a significant health institution. Precisely, this facility, changing its purpose from health to housing, becomes the home of the then Managing Director of Lukavac Soda Factory Solvay, Fritz Müller. As a significant architectural

legacy from the Austro-Hungarian period, it is one of Lukavac's symbols, which as of November 2015 has the status of a national monument of Bosnia and Herzegovina.

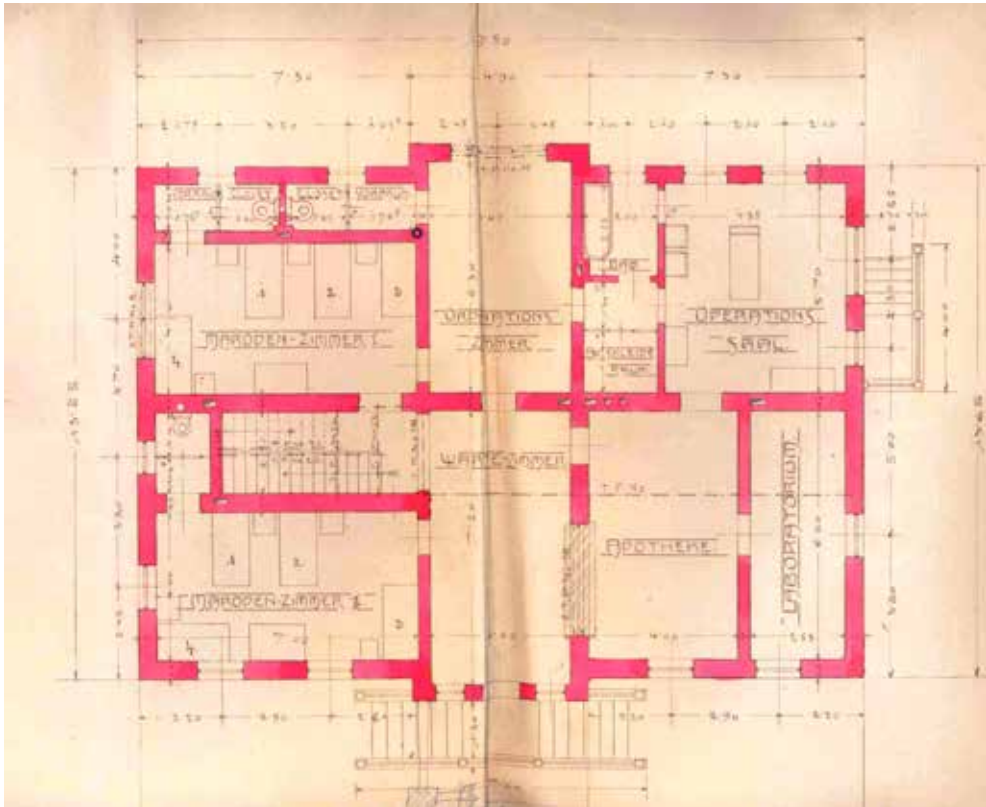
Key words: Lukavac, Villa Solvay, National Monument of BiH, Austro-Hungarian Architecture, Paster Institute in Lukavac, Adolf Hempt, Fritz Müller

Pasteurjev zavod. Kakor se poroča iz Sarajeva bodo ustanovili v Lukavcu v Bosni Pasteurjev zavod. Zavod bo na križišču več železnic. tako da bo mogoče tudi najbolj oddaljenim bolnikom v kratkem času priti v zavod. Vodstvo prevzame dr. Hempt, ki pride iz Gradea. Zavod bodo otvorili začetkom junija 1912.

Prilog.1. „Pasteurjev zavod“, Slovenski narod, god.44., br.199., Ljubljana, 30. augusta 1911., 2

Prilog.2. Fasada, originalni nacrti objekta, (A TK, TSSLu, Projekti, Tuzla 21.7. 1911.)

adi_image005.jpg

Prilog.4. Vila Solvay na razglednici Lukavca iz 1914. godine, (facebook stranica Lukavac kroz vrijeme)

Prilog.5. Vila Solvay, 2015. godine (S. Hadžimusić)

Samir Zahirović - Kovač